

CONSIDERAȚII ASUPRA UNOR ASPECTE CULTURALE MEDIEVALE TIMPURII DE LA EST DE CARPAȚI

Dan Gh. TEODOR*

Cuvinte cheie: *ceramică manuală, obiecte religioase de cult, secolele VI - IX*
Keywords: *handmade pottery, magical religious artefacts, VI-IX centuries*

Abstract

First of all, there is the handmade pottery ware from the 6th to the 10th centuries AD discovered in Eastern Carpathians and in other areas of North Lower Danube, considered by archaeologists to be of Slavic origins. Another aspect of material culture is that of anthropomorphic and zoomorphic miniature figurines of clay, found in settlements dating from the 7th to the 9th century. They are not of Slavic origin, as was assumed, but of nomad origin made for apotropaic purposes. They were brought here together with fin polished ceramics and handmade pottery, with anthropomorphic, zoomorphic and geometrical decorations that were encrusted before they were burned or after they were made. Maybe the clay miniatures and the aforesaid types of ceramics were brought to Eastern Carpathians by some groups of Alani.

Investigațiile arheologice și cercetările de suprafață întreprinse în regiunile de la est de Carpați vizând istoria perioadei secolelor VI-X d. Hr., la fel ca în restul spațiului de la nordul Dunării de Jos, au reușit să scoată la iveală numeroase și importante vestigii. Pe baza acestor descoperiri specialiștii au reușit să formuleze de-a lungul anilor o serie de concluzii evidențiind realitățile din perioada amintită⁴⁸.

Acumularea constantă, an de an, a vestigiilor arheologice medievale timpurii de la est de Carpați a oferit posibilitatea de a formula punctele de vedere necesare înțelegerii corecte a multiplelor evenimente petrecute în vremea respectivă, în contextul desfășurării amplului proces de etnogeneză românească. Multe dintre concluziile emise cu mai multe decenii în urmă sunt acceptate parțial și astăzi, deși ele nu mai corespund în totalitate stadiului actual al cercetărilor.

De aceea, credem că în acest moment al investigațiilor privitoare la perioada medievală timpurie, în general, se impune cu prioritate o nouă analiză a descoperirilor înregistrate și evident formularea unor concluzii noi, mai clare, despre realitățile din vremea menționată.

* danteodor33@yahoo.com. Institutul de Arheologie Iași.

⁴⁸ D. Gh. Teodor, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI-X*, în *Carpica II*, 1969, p. 253-307; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași 1978; idem, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V-XI*, București 1997; I. A. Rafalovici, *Slavjane VI-IX vekov v Moldavii*, Chișinău, 1972; I. Mitrea, *Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret*, în *Carpica*, XII, 1980, p.55-191; I. Corman, *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistrian în epoca evului mediu timpuriu (sec.V-VII d.Chr)*, Chișinău, 1998; M. Andronic, *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*, Suceava, 2005; S. Musteață, *Populația spațiului pruto-nistrian în secolele VIII-IX*, Chișinău, 2005; Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrian (seolele V-XIII)*, București, 2007.

O atare analiză a descoperirilor datând din perioada secolelor VI-X d. Hr. este cu atât mai necesară cu cât, în pofida progresului pe care cercetarea arheologică l-a înregistrat de-a lungul ultimilor decenii, unii arheologi au rămas tributari vechilor puncte de vedere, unele din ele deja depășite.

Ne vom opri asupra câtorva din aspectele privitoare la realitățile medievale timpurii de la est de Carpați, cu directe conexiuni și cu restul sptiului de la nordul Dunării de Jos, încercând să formulăm unele puncte de vedere pe care le considerăm necesare pentru o mai bună cunoaștere a culturii materiale din a doua jumătate a primului mileniu creștin.

O primă chestiune privește ceramica lucrată cu mâna atestată constant în obiectivele din vremea menționată, cercetate sistematic.

În general, se știe că una din ocupațiile principale ale locuitorilor din spațiul carpato-dunăreano-pontic a fost aceea a prelucrării lutului, materie primă aflată din abundență și la îndemână, din care s-au prelucrat în primul rând produsele de olărie, dar și alte obiecte de uz casnic. În decursul secolelor tipurile de vase s-au schimbat continuu, astel că pentru perioade chiar mai scurte de timp ceramica a devenit specifică anumitor zone, putând oferi criterii acceptabile în ceea ce privește unele atribuirii de ordin cultural, cronologic și într-o anumită măsură chiar etnic.

Este bine cunoscut și faptul că, încă din primele secole ale mileniului I d. Hr., comunitățile umane au utilizat, alături de ceramica produsă la roată și olăria lucrată cu mâna. În pofida existenței unor ateliere de olărie specializate, în satele aparținând culturii *carpice* sau a acelea de tip *Sântana de Mureș* sunt atestate destul de frecvent și vase lucrate cu mâna⁴⁹ (Fig.1-2).

Desigur, procentajul categoriei ceramice produse manual este net inferior aceluia lucrat la roată, existența celor două categorii fiind documentată, nu numai în așezări, ci și în necropolele obiectivelor respective.

În perioada secolelor VI-X d.Hr. raportul dintre cele două categorii se schimbă, ceramica lucrată cu mâna devenind majoritară (Fig.3-5), dar olăria produsă cu roata lentă sau rapidă nu dispăre, ponderea ei variind de la o etapă la alta⁵⁰. Situația este înregistrată procentual în toate obiectivele cercetate, nu numai la est de Carpați, ci și în restul spațiului carpato-dunărean. O atare situație a fost parțial explicată ca o consecință a instaurării unei lungi perioade de instabilitate politică, determinată de desfășurarea marilor migrații, de dispariția centrelor de olărie, precum și de mobilitatea fortuită a așezărilor autohtone.

⁴⁹ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, *passim*; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilo liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași, 1982, *passim*; V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârșitul sec.al III-lea-a doua jumătate a sec.al IV-lea)*, București, 2004, *passim*; L. O. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș - Černjakov de la Mihălășeni, jud. Botoșani*, Târgoviște, 2005, *passim*.

⁵⁰ De exemplu, D.Gh. Teodor, *op.cit.*, Iași, 1978, p.27-28, 80-82; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII. (Așezarea de la Botoșana-Suceava)*, București, 1984, p. 58, 67-68; idem, *Un centru meșteșugăresc din evul mediu timpuriu. Cercetările arheologice de la Lozna-Botoșani*, Brăila, 2011, p.51-52, 64; idem, *Așezarea medievală timpurie de la Suceava-Șipot*, Iași, 2013, p.43-44; I. Mitrea, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, Piatra Neamț, 2001, p.149-154, 166-167.

În raport direct cu situația înregistrată, mulți arheologi consideră încă, fără temei, că ceramica lucrată cu mâna din perioada secolelor VI-X d. Hr. ar fi în totalitatea ei de factură slavă. Aceeași opinie este avansată și în ceea ce privește producția ceramică lucrată cu mâna din regiunile dintre Carpați și Dunăre sau din Transilvania. De aceea, poate nu este de mirare că, până în prezent nu a fost elaborat un studiu mai amplu care să înfățișeze în ansamblul lui tipologia ceramicii lucrată cu mâna aparținând populației autohtone de la nordul Dunării de Jos, înlăturând astfel opinia eronată că spațiul geografic amintit ar fi fost populat exclusiv de migratori, îndeosebi de către germani și slavi. Este fără îndoială o opinie care exclude din capul locului prezența populației autohtone și continuitatea ei la nordul Dunării de Jos, atribuind de exemplu slavilor, fără a dicerne cum se cuvine, toate vestigiile evident autohtone, chiar și acelea de factură bizantină din aria culturii de tip *Ipoțești-Cândești*⁵¹.

Cercetările arheologice au dovedit că ceramica lucrată cu mâna a fost utilizată constant și de către migratori, uneori în asociație cu olăria produsă la roată, ca în cazul avarilor, bulgarilor, alanilor sau pecenegilor, fiind specifică fiecărui grup uman în parte, dar vasele lucrate manual ale acestora se deosebesc net de producția populației autohtone care etalează evidente trăsături locale mai vechi,

Vase identice în ceea ce privește formele și compoziția pastei, uneori și decorul în val, precum și alveolele sau creștăturile de pe marginea oalelor sunt atestate și în așezările și necropolele culturii *Sântana de Mureș*⁵² (Fig.1-2), asemănări tipologice care au determinat pe unii arheologi să le considere, fără nici un temei serios, de origine slavă⁵³, concluzie evident eronată, care lasă să se înțeleagă că migrația acestor triburi în spațiul carpato-dunăreano-pontic ar fi avut loc încă din secolul al IV-lea d.Hr.

Este cunoscut de asemenea, că producerea vaselor lucrate cu mâna nu presupune, în general, o specializare tehnică deosebită. Obținerea lutului, compoziția pastei, formele și arderea sunt posibil de realizat fără existența unor ateliere specializate, de aceea ceramica lucrată cu mâna a putut fi produsă nu numai de sedentari, ci și de populațiile migratoare, aflate în continuă deplasare (Fig.6-8).

Cele câteva forme simple de vase lucrate cu mâna, precum oala borcan cu marginea mai mult sau mai puțin răsfrântă, tigia cu marginea scundă (tipsia), mai rar castroanele sau cămile nu sunt specifice numai culturii materiale aparținând slavilor dintr-o anumită perioadă. Ele sunt vase uzuale întâlnite cu forme identice și în unele

⁵¹ V.V. Sedov, *Slavjane v rannem srednevekov'e*, Moskva, 1995, p. 95-108.

⁵² V. Palade, *op.cit.*, p. 49, 51-52, 62, 80, 91, 101, 147, fig. 16/8; 22/11-21; 40/27; 44/1; 56/2; 63/1; 128/2.

⁵³ Cităm selectiv: E.A. Rikman, I.A. Rafalovici, *K voprosu o sootnošenii Tchernjachivski i ranneslavjanskoi kul'tura v Dnestrovsko -Dunajskom meždureč'e* în *Kratkie Soobšenija*, 105, 1961, p. 45-57; V. D. Baran, *Tchernjakovskaja kul'tura v meždureč'e verchnego Dnistra i zapadnom Buga v svete novejškich issledovanii*, în *Kratkie Soobšenja*, 121, Moskva, 1970, p.7-14; I. S. Vinokur, *Lesostepnye plemena II-IV v n.e. i ich rol' v istorii iugo-vostočnoj Evropy*, în *Sovetskaja Archeologia*, 4, Moskva, 1972, p. 131-141; V. V. Sedov, *Slovjane v drevnosti*, Moskva, 1994, p. 233-286.

obiective medievale timpurii din Spania⁵⁴, Anglia⁵⁵, Germania de Sud-Vest⁵⁶ sau Suedia⁵⁷, regiuni unde slavii nu au pătruns niciodată.

După cum au constatat cercetările arheologice întreprinse în Europa de răsărit, cele dintâi grupuri de slavi, care au migrat în primele decenii ale secolului al VI-lea în regiunile de la nordul Dunării de Jos, au vehiculat ca formă principală de vas doar oala lucrată cu mâna, cu marginea dreaptă sau ușor aplecată spre interior, umerii prelinși și fundul mult îngroșat sau oale cu corpul aproape bitronconic, vase lipsite de ornamente⁵⁸ (Fig.5). Astfel de oale sunt atestate în arealul de plecare a migrației slavilor, îndesebi în regiunile bazinului hidrografic al Niprului Superior, zonele mlaștinilor Pripetului și bazinele râurilor Dvina de Vest, Desna, Sulta, Soj sau Pscov. În teritoriile menționate nu sunt documentate deloc în a doua jumătate a secolului al V-lea și a prima jumătate a secolului al VI-lea, sau sunt extrem de rar întâlnite tipsiile și castroanele, lipsind total ornamentele constituite din alveole, creștături sau linii vălurite⁵⁹.

Ca urmare a contactelor pe care slavii le-au avut cu populația romanică din regiunile carpato-dunărene, migratorii au preluat forme noi de vase, precum oala cu buza răsfântă și umerii proeminenți și fundul subțiat, tipsiile cu marginea scundă și castroanele, precum și ornamentele constând din creștături și alveole pe buză, sau linia vălurită sau orizontală, așa cum apar de abia în prima jumătate a secolului al VII-lea și în zonele locuite de slavii din Ucraina, în cadrul culturii de tip *Luka Raikoveckaja*⁶⁰.

Așa cum am mai menționat, în regiunile de la nordul Dunării de Jos, încă din prima jumătate a mileniului I d. Hr. în așezările și necropolele din veacurile III-IV sunt atestate frecvent vase lucrate cu mâna, în multe cazuri identice ca formă, compoziția pastei sau ornamente cu acelea documentate în așezările autohtone ulterioare din secolele V-IX, evidențiind astfel menținerea unor mai vechi tradiții locale. De aceea, fără o analiză temeinică a vestigiilor ceramice lucrate cu mâna autohtone sau slave, uneori se fac frecvente confuzii între produsele de olărie ale acestor populații, formulându-se puncte de vedere eronate care denaturează realitățile din perioada respectivă. Prin urmare, credem că sunt suficiente argumente să renunțăm

⁵⁴ A. V. Escobar Guirido, *Cabañas de época visigotsda; evidencias arqueológicas del sur de Madrid. Tipologia, elementos de datación y discusión*, în *Archivo español de arqueología*, 73, 2000, p. 18-182, fig.22/6762; 5182/1.

⁵⁵ J. N. L. Myres, *A corpus of Anglo-Saxon pottery of the Pagan period*, vol. II, Cambridge, 1977, p. 156-157, nr. 799; L. Laing, *The archaeology of late Celtic Britain and Ireland*, London, 1981, p. 278, fig. 93/4-5.

⁵⁶ W. Hübener, *Absatzgebiete frühgeschichtlicher Töpfereien in der Zone Nördlich der Alpen*, Bonn, 1969, p. 157-165, pl. 179/4.

⁵⁷ W. Holmqvist, B. Arrhenius, P. Lundström, *Excavation at Helgö*, I, Upsala, 1961, p. 185, pl. 60-61.

⁵⁸ E. A. Goriunov, *Rannie etapy istorii slovjan Dneprovskogo Levoberež'ja*, Leningrad 1981, p. 95-130; V. V. Sedov, *Vostočnye slavjan VI-XIII v V*, Moskva, 1982, p. 29-44, pl. IX; XI/1-3, 10; 13/8-20; idem, *Keramika V-VII vekov Krivičskogo areala*, în *Zbornik na počest Dariny Bialekova*, Nitra 2004, p. 335-340.

⁵⁹ Irina P. Russanova, *Slavjanskije drevnosti VI-IX v v meždu Dneprom i Zapadnym Bugom*, în *SVOD – Archeologičeskikh Istočnikov*, E – 125, Moskva, 1973, p. 10-15, pl. 5/16-18; 10/17-19; 11/3-4,24; 14/4; 17/6,8.

⁶⁰ D. Gh. Teodor, *Preliminariile culturii vechi românești*, în *Musaios*, VI, 2001, p. 93.

definitiv la concluzia potrivit căreia ceramica lucrată cu mâna de la est de Carpați, ca și din restul spațiului carpato-dunărean ar fi în totalitatea ei de origine slavă. Din această perspectivă analiza ceramicii lucrată cu mâna evidențiază concluzia că numărul redus al slavilor rămași aici după trecerea lor la sudul Dunării nu a mai putut influența evoluția societății locale, fiind curând asimilați.

Un alt aspect de cultură, deosebit de interesant și încă puțin pus în evidență este cel privitor la vestigiile magico-religioase din perioada secolelor VI-IX d.Hr. descoperite în unele așezări, reprezentate prin figurine miniaturale antropomorfe și zoomorfe (Fig. 9-11). Asemenea vestigii sunt atestate de exemplu la Lozna-Botoșani⁶¹, Durllești-Chișinău⁶², Trebujeni⁶³ și Lopatna-Orhei⁶⁴, Hansca-Ialoveni⁶⁵, Hucea-Rășcani⁶⁶, Alcedar-Șoldănești⁶⁷ sau Răciula-Călărăși⁶⁸. La Lozna și Durllești astfel de figurine sunt documentate în număr destul de mare, în alte obiective doar prin unul sau două- trei exemplare. Mai multe au fost descoperite și în așezarea de la Mikulčiče⁶⁹ din Cehia.

Mulți cercetători, între care și noi⁷⁰, au considerat inițial că asemenea figurine miniaturale ar reprezenta dovezi ale manifestărilor magico-religioase din panteonul spiritual al slavilor⁷¹, alții au opinat pentru atribuirea acestor piese unor grupuri de migratori nomazi⁷². Avându-se în vedere că în așezările slavilor timpurii din secolele VI-VIII nu au fost identificate astfel de vestigii, prezența lor în unele așezări de la est de Carpați s-ar putea datora, așa cum s-a presupus, unor grupuri de migratori nomazi. Analizând limitele cronologice ale obiectivelor în care au fost descoperite figurine din lut, obiective încadrate în general în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al VII-lea și începutul secolului al IX-lea, credem că astfel de vestigii au fost vehiculate aici probabil de grupuri de alani, dislocate din zonele de la nordul Mării Negre de invaziile proto-bulgarilor și a celui de al II-lea caganat avaric. Este posibil ca aceste grupuri de nomazi, reduse numeric, să fi vehiculat împreună cu figurinile miniaturale și ceramica cenușie sau neagră lustruită produsă la roată sau oalele lucrate cu mâna având ornamente incizate, antropomorfe, zoomorfe sau geometrice (Fig. 12), specifice

⁶¹ idem, *op. cit.*, Brăila 2011, p. 46-47, fig. 51/1-9, 20; 52.

⁶² I. Tentiuc, *Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistrean. Siturile de la Durllești și Molești*, Chișinău, 2012, p. 64-66, 69, fig. 29-33.

⁶³ G. B. Fedorov, *Naselenie prutsko-dnestrovskogo mezhdureč'ja v I tysjačletii n. e.*, Moskva 1961, p. 290, pl. 68/8.

⁶⁴ N. P. Tel'nov, *Vostočnoslovjanskije drevnosti Dnestrovsko-Prutskogo mezhdureč'ja VIII-X v v.* în Autoreferatul disertației pentru candidatura în științele istorice, Leningrad, 1990, p. 210, fig. 8/12-13.

⁶⁵ I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 117-118, fig. 18/6, 8-9, 12-13.

⁶⁶ *Ibidem*, fig. 18/3-4, 10.

⁶⁷ G. B. Fedorov, *Naselenie iugo-zapada SSSR v I – načalo II tys. n. e.*, în *Sovietskaja Etnografija*, 5, Moskva, 1961, p. 96, fig. 13/8.

⁶⁸ I. G. Vlasčenko, *Issledovanja gorodišča Rečiuła*, în *Arheologičskie Issledovanja v Moldavii* (1985), Chișinău 1990, p. 215, fig. 2/14.

⁶⁹ B. Novotný, *Hromadný nález hliněných votivních symbolů ze slovanského knížecího hradu v Mikulčic*, în *Památky archeologické*, 57/2, 1966, p. 649-688.

⁷⁰ D. Gh. Teodor, *Elements slaves des VIe-VIIIe siècles ap J. Ch. au nord de Bass Danube*, în *Trudy VI Meždunarodnogo Kongressa Slavjanskoi Archeologii*, tom. III, Moskva, 1997, p. 305.

⁷¹ I. A. Rafalovici, *op. cit.*, p. 117-118.

⁷² Darina Bialekova, *Žltá keramika z pohrebisk obdobia avarskej riše*, în *Slovenska Archeologia*, XV/1, 1967, p. 49-50, fig. 39; I. Tentiuc, *op. Cit.*, Chișinău, 2013, p. 66.

zonelor de stepă nord-pontice⁷³, deoarece la vechii slavi ceramica cenușie cu lustru sau asemenea ornamente pe vasele lucrate cu mâna lipsesc.

Figurinele din lut miniaturale și desigur și unele vase cu decor antropomorf sau zoomorf au fost create în scopuri apotropaice vizând protejarea unor indivizi, a recoltelor, a animalelor domestice, vânatoarea etc. Pe lângă figurinele reprezentând cornutele și ovinele, cele înfățișând calul aflate în număr destul de mare și a șeilor de călărie, evidențiază importanța acestui animal, care ocupa un loc special în panteonul religios al grupurilor nomade de călăreți. Acest animal era considerat de grupurile de călăreți turanici mesagerul către Tangri, zeul cerului, calul fiind un însoțitor pe drumul fără de întoarcere a stăpânului decedat⁷⁴. Trebuie să arătăm că resturi ceramice cu decor antropomorf și zoomorf au fost documentate și în unele așezări în care nu au fost găsite și figurine miniaturale, dar lipsa lor ar putea fi pusă pe seama unor cauze obiective, precum volumul redus al săpăturilor în siturile respective, raritatea lor în locațiile menționate etc. Prezența în număr mare a figurinilor miniaturale la Lozna, Durlești sau Miculcițe pare să sugereze ipoteza că în obiectivele amintite este posibil să fi existat adevărate centre magico-religioase păgâne de unde s-au putut răspândi asemenea vestigii și în alte așezări.

În legătură cu aceste figurine trebuie reținut și faptul că exemplare destul de asemănătoare au fost documentate și în așezările geto-dacice din perioada secolului al III î.d.Hr - sec.I d. Hr. originea lor nefiind încă bine lămurită⁷⁵. Nu este exclusă o influență venită poate din partea triburilor sarmatice cu care dacii s-au aflat în contact în perioada menționată. Oricum, în obiectivele culturii *carpice* sau în acelea de tip *Sântana de Mureș* ele nu sunt semnalate, astfel că nu se poate vorbi de o continuitate în manifestările magico-religioase locale ci, așa cum am mai menționat, doar de influențe venite mai târziu tot din partea civilizației stepelor nord-pontice.

Analiza atentă a acestor aspecte de cultură materială și spirituală, ca și a altora credem că este cât se poate de necesară în stadiul actual al cercetărilor. Datele care pot fi obținute prin restudierea vestigiilor care s-au acumulat de-a lungul timpului pot oferi posibilități mai largi de a formula unele puncte de vedere capabile să aducă noi contribuții la mai buna reconstituire a unora din realitățile din vremea respectivă.

BIBLIOGRAFIE

- M. Andronic, *Teritoriul nord-est capatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*, Suceava, 2005.
- V.D.Baran, *Tchernjakovskaja kul'tura v meždureč'e verchnego Dnistra i zapadnom Buga v svete novejskikh issledovanii*, în *Kratkie Soobšenja*, 121, Moskva, 1970.

⁷³ D. Gh. Teodor, *Eastern Slav and nomadic elements of the seventh – ninth centuries in the Carpathians Dniester regions*, în *Zbornik na Počest Dariny Bialekovej*, Nitra, 2004, p. 399.

⁷⁴ M. Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, 1992, p. 74-77.

⁷⁵ G. Coman, *Figurine antropomorfe geto-dacice descoperite în județul Vaslui*, SCIVA, 28, 1957, 2, p.252-256; Silvia Teodor, *Regiunile est-carpatice ale României în secolele V-II î. d. Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic*. București 1999, p. 76-77, fig. 57; R. Vulpe, Silvia Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana*, București, 2003, p. 50-51, fig.69-73.

- Darina Bialekova, *Žltá keramika z pohrebisk obdobia avarskej riše*, în Slovenska Archeologia, XV/1, 1967.
- Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973.
- G. Coman, *Figurine antropomorfe geto-dacice descoperite în județul Vaslui*, SCIVA, 28, 1957, 2, p.252-256.
- Corman, *Contribuții la istoria spațiului pruto-nistrian în epoca evului mediu timpuriu (sec.V-VII d.Chr)*, Chișinău, 1998.
- M. Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, București, 1992.
- V. Escobar Guirido, *Cabañas de época visigotsda; evidencias arqueológicas del sur de Madrid. Tipología, elementos de datación y discusión*, în Archivo español de arqueología, 73, 2000, p.18-182.
- G. B. Fedorov, *Naselenie prutsko-dnestrovskogo mezhdureč'ja v I tysjačeletii n. e.* Moskva 1961.
- G. B. Fedorov, *Naselenie iugo-zapada SSSR v I – načalo II tys. n. e.*, în Sovietskaja Etnografia, 5, Moskva, 1961.
- E. A. Goriunov, *Rannie etapy istorii slovjan Dneprovskogo Levoberež'ja*, Leningrad 1981.
- W. Holmqvist, B. Arrhenius, P. Lundström, *Excavation at Helgö*, I, Upsala, 1961.
- W. Hübener, *Absatzgebiete frühgeschichtlicher Töpfereien in der Zone Nördlich der Alpen*, Bonn, 1969, p. 157-165.
- Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilo liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași, 1982.
- L. Laing, *The archaeology of late Celtic Britain and Ireland*, London, 1981.
- Mitrea, Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret, în Carpica, XII, 1980, p.55-191.
- Mitrea, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, Piatra Neamț, 2001.
- S. Musteață, *Populația spațiului pruto-nistrian în secolele VIII-IX*, Chișinău, 2005.
- J. N .L. Myres, *A corpus of Anglo-Saxon pottery of the Pagan period*, vol. II, Cambridge, 1977, p. 156-157, nr. 799.
- Novotný, *Hromadný nález hliněných votivních symbolů ze slovanského knížecího hradu v Mikulčic* în Památky archeologické, 57/2, 1966, p.649-688.
- V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad-Valea Seacă (sfârșitul sec.al III-lea-a doua jumătate a sec.al IV-lea)*, București, 2004.
- Gh. Postică, *Civilizația medievală timpurie din spațiul pruto-nistrian (secolele V-XIII)*, București, 2007.
- V. V. Sedov, *Vostočnye slavjan VI-XIII v V*, Moskva, 1982.
- V.V. Sedov, *Slovjane v drevnosti*, Moskva, 1994.
- V.V. Sedov, *Slavjane v rannem srednevekov'e*, Moskva, 1995.

- V. V. Sedov, *Keramika V-VII vekov Krivičskogo areala*, în Zbornik na počest Dariny Bialekova, Nitra 2004, p. 335-340.
- L. O. Şovan, *Necropola de tip Sântana de Mureş- Černjakov de la Mihălăşeni, jud. Botoşani, Târgovişte*, 2005.
- A. Rafalovici, *Slavjane VI-IX vekov v Moldavii*, Chişinău, 1972.
- E.A. Rikman, I.A. Rafalovici, *K voprosu o sootnošenii Tchernjachivski i ranneslavjanskoi kul'tura v Dnestrovsko -Dunajskom meždureč'e* în *Kratkie Soobšeniija*, 105, 1961, p.45-57.
- Irina P. Russanova, *Slavjanskije drevnosti VI-IX v v meždru Dneprom i Zapadnym Bugom*, în SVOD – Archeologičeskikh Istočnikov, E – 125, Moskva, 1973, p. 10-15.
- N. P. Tel'nov, *Vostočnoslovjanskije drevnosti Dnestrovsko-Prutskogo meždureč'ja VIII-X v v*, în *Autoreferatul disertației pentru candidatura în științele istorice*, Leningrad 1990.
- Tentiuc, *Contribuții la istoria și arheologia spațiului pruto-nistrean. Siturile de la Durlești și Molești*, Chişinău 2012.
- Gh. Teodor, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI-X*, în *Carpica II*, 1969, p. 253-307.
- Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași 1978.
- Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice și numismatice la est de Carpați în secolele V-XI*, București 1997.
- D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V-VII. (Așezarea de la Botoşana-Suceava)*, București, 1984.
- D. Gh. Teodor, *Elements slaves des VIe-VIIIe siècles ap J. Ch. au nord de Bass Danube*, în *Trudy VI Meždunarodnogo Kongressa Slavjanskoi Archeologii*, tom. III, Moskva, 1997.
- D. Gh. Teodor, *Preliminariile culturii vechi românești*, în *Musaios*, VI, 2001.
- D. Gh. Teodor, *Eastern Slav and nomadic elements of the seventh – ninth centuries in the Carpathians Dniester regions* în *Zbornik na Počest Dariny Bialekovej*, Nitra, 2004.
- D. Gh. Teodor, *Un centru meșteșugăresc din evul mediu timpuriu. Cercetările arheologice de la Lozna-Botoşani*, Brăila, 2011.
- D. Gh. Teodor, *Așezarea medievală timpurie de la Suceava-Şipot*, Iași, 2013.
- Silvia Teodor, *Regiunile est-carpaticice ale României în secolele V-II î. d. Hr. Considerații generale și repertoriu arheologic*. București 1999.
- I.S. Vinokur, *Lesostepnye plemena II-IV v n.e. i ich rol' v istorii iugovostočnoj Evropy*, în *Sovetskaja Archeologia*, 4, Moskva, 1972, p.131-141.
- G. Vlasčenko, *Issledovanja gorodišča Rečiula*, în *Arheologičskie Issledovanja v Moldavii (1985)*, Chişinău 1990.
- R. Vulpe, Silvia Teodor, *Piroboridava. Așezarea geto-dacică de la Poiana.*, București, 2003.

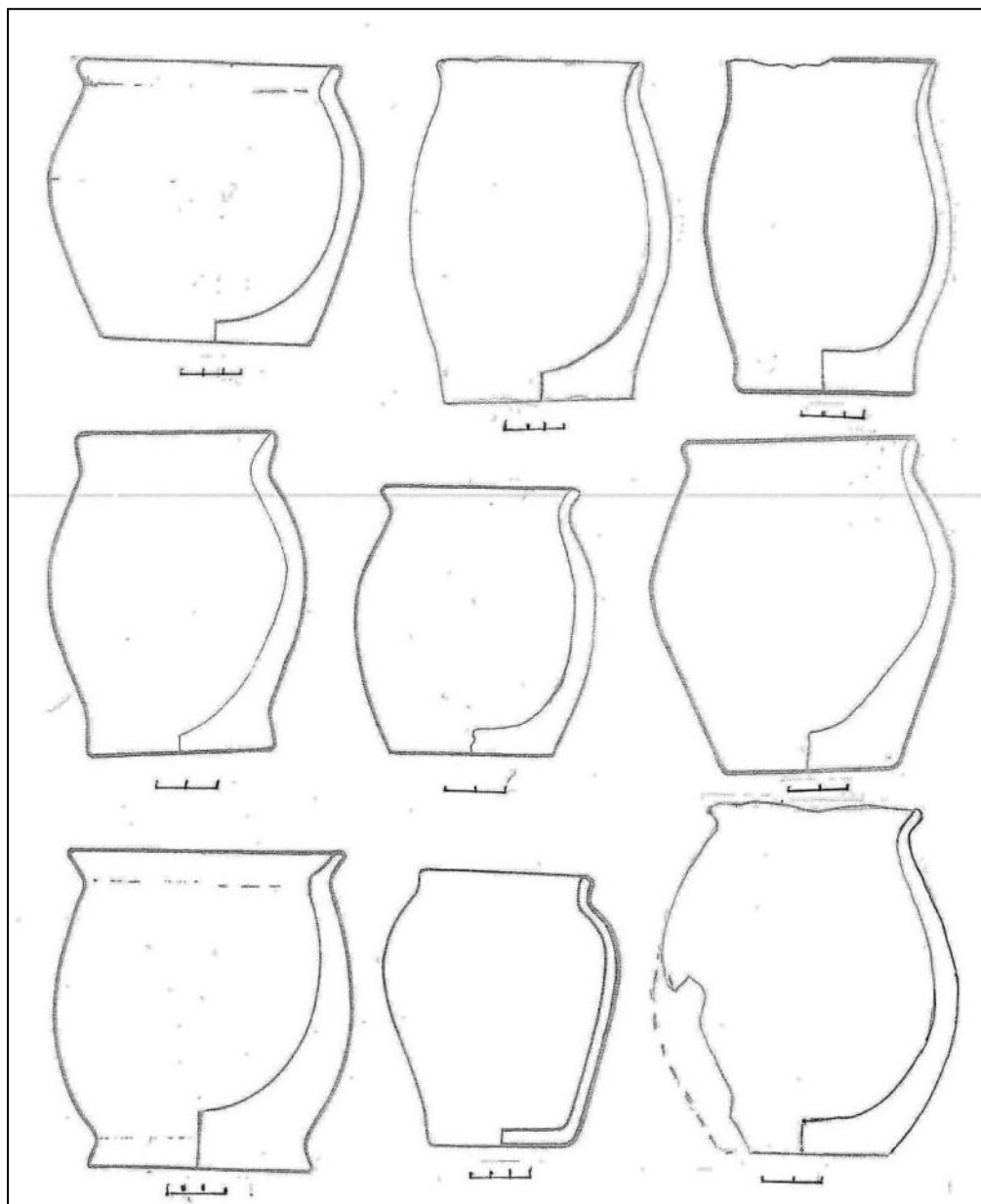

Fig. 1. Ceramică lucrată cu mâna de la Bârlad-*Valea Seacă*.

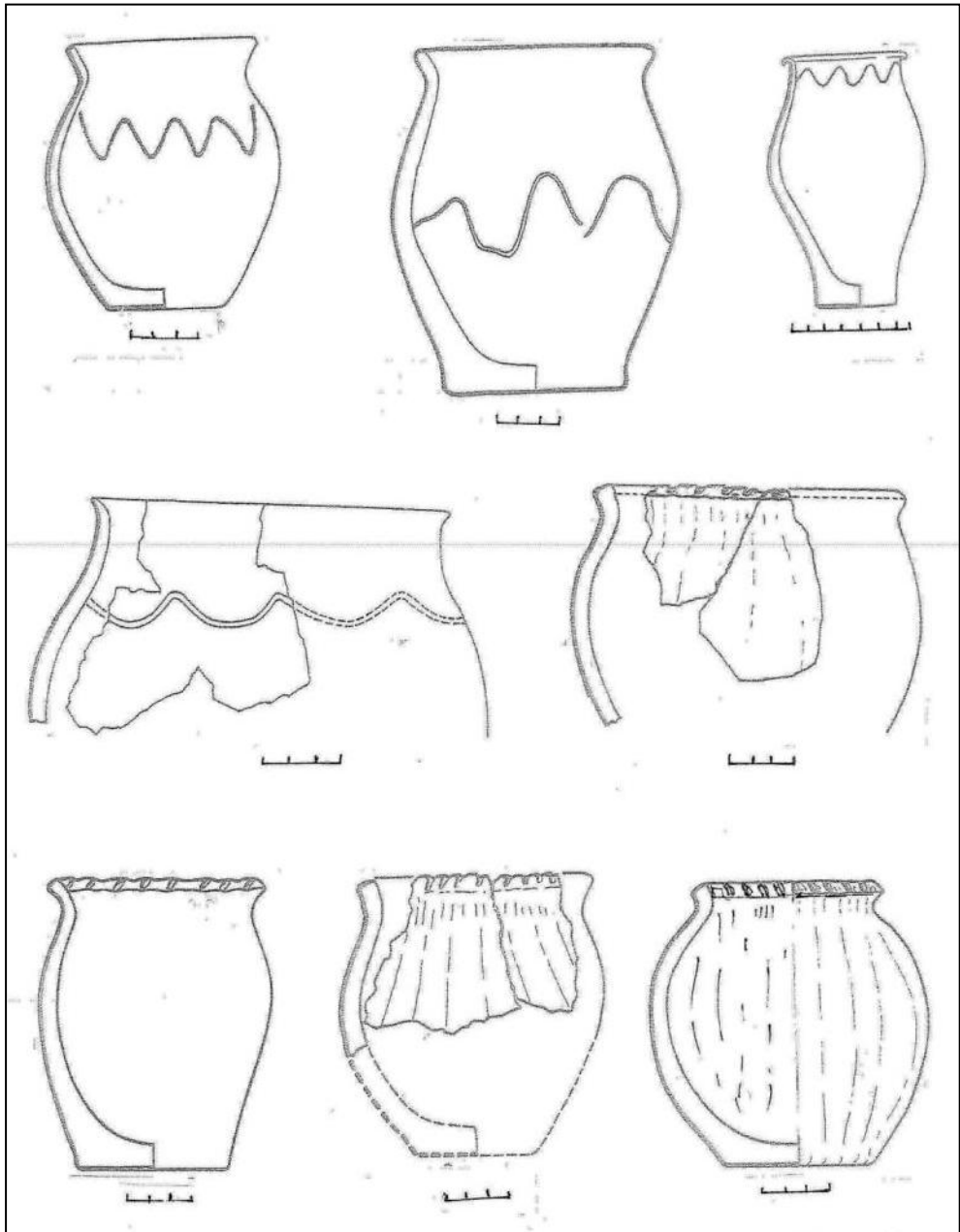

Fig. 2. Ceramică lucrată cu mâna, ornamentată de la Bârlad-*Valea Seacă*.

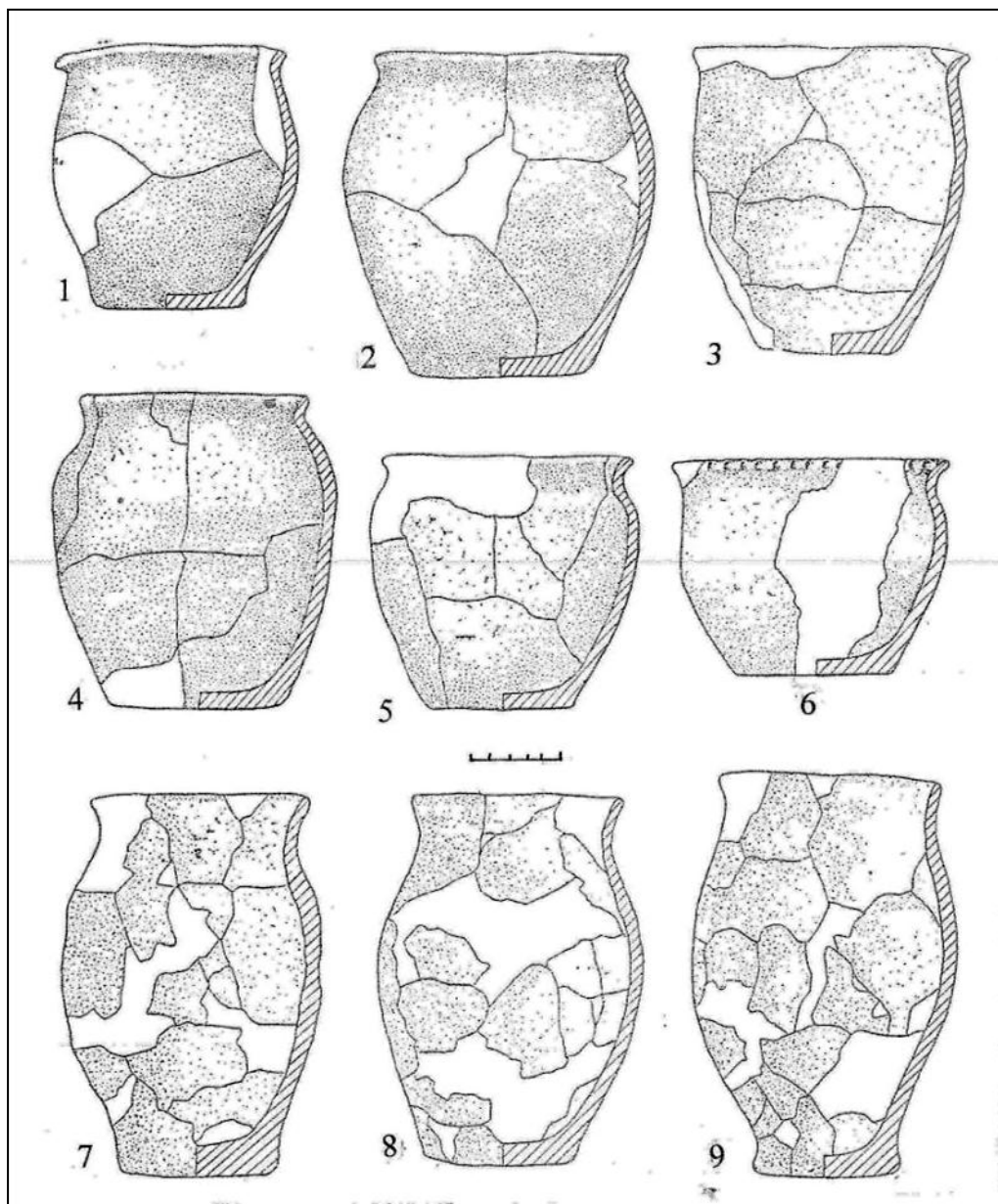

Fig. 3. Ceramică lucrată cu mână din secolele VI-VII d. Hr. 1-6, Botoșana-Suceava, 7-9, Bacău-Curtea Domnească.

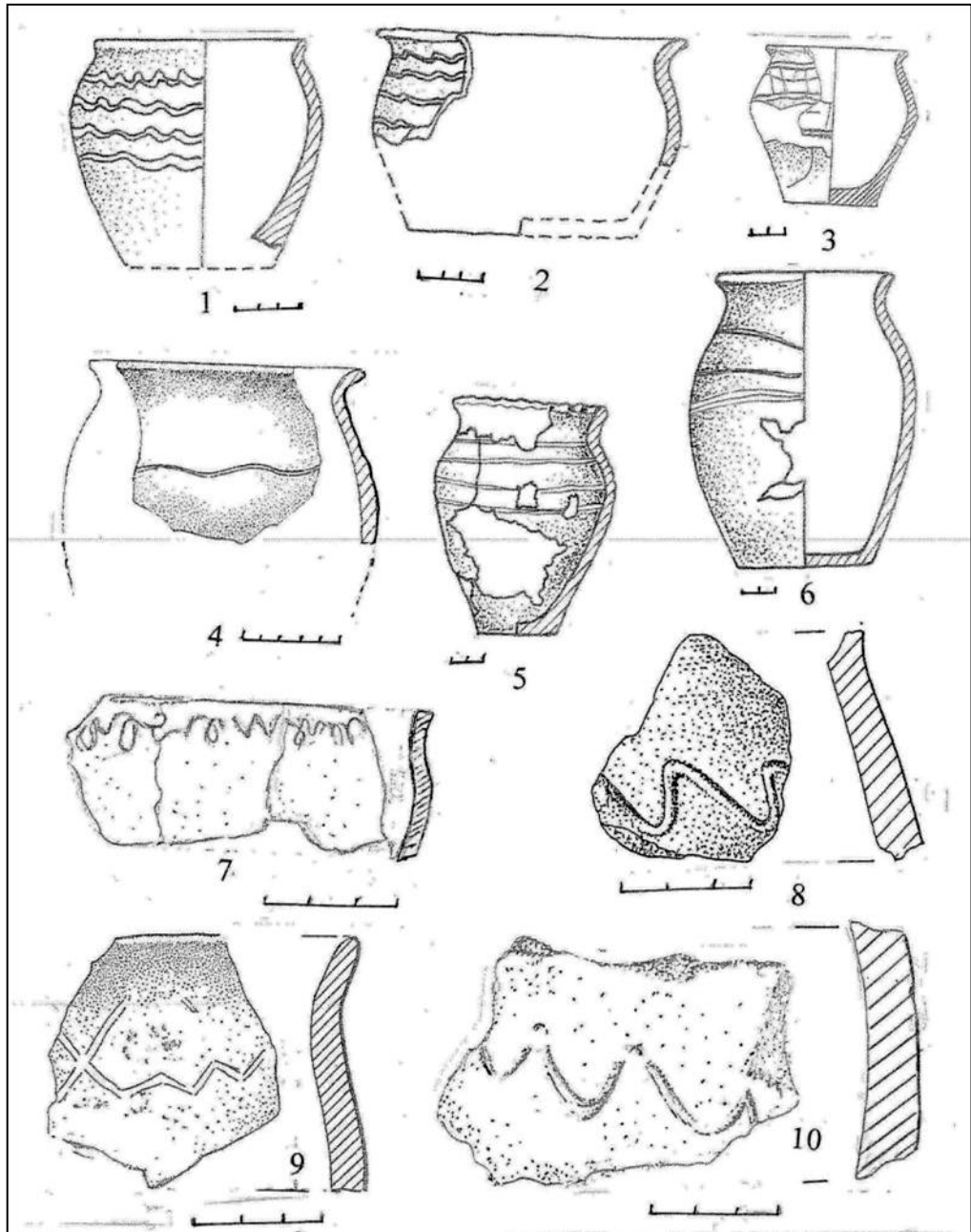

Fig. 4. Ceramică lucrată cu mână ornamentată din secolele VI-VII d.H.; 1-2. Hansca-Ialoveni; 3. Rașcov-Hotin; 4. Botoșana-Suceava; 5. Hlingeni-Șoldănești; 6. Trebujeni-Orhei; 7. Izvoare Bahna-Neamț; 8. Suceava-Șipot.

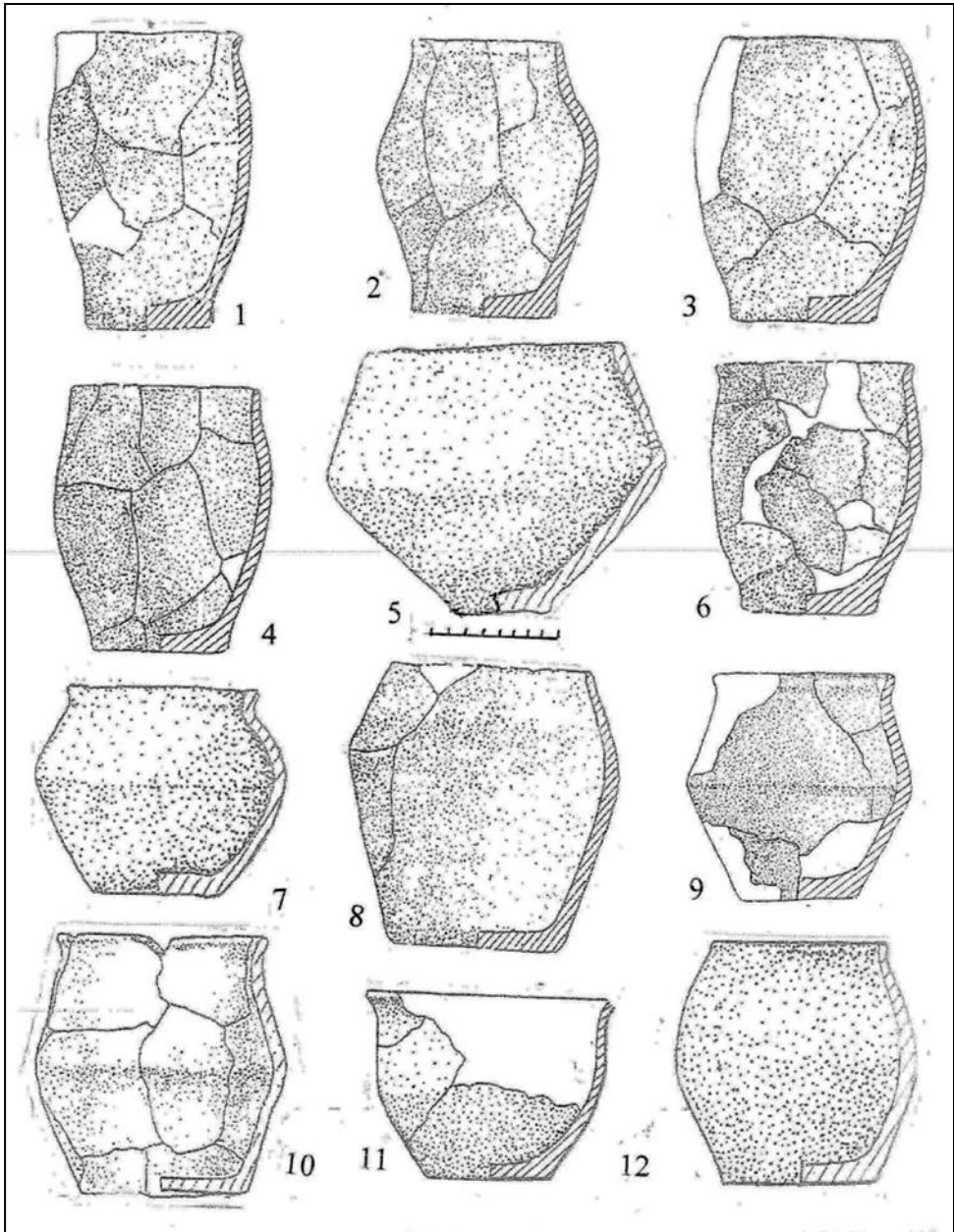

Fig. 5. Ceramică slavă din secolele VI-VII d.Hr. 1-3. Suceava-Șipot; 4. Cucorăni-Botoșani; 5, 7, 12. Ciortești-Iași; 6. Iași-Crucea lui Ferent; 8. Pojorăni-Vaslui; 9. Ipotești-Suceava; 10. Dănceni-Ialoveni; 11. Hansca-Ialoveni.

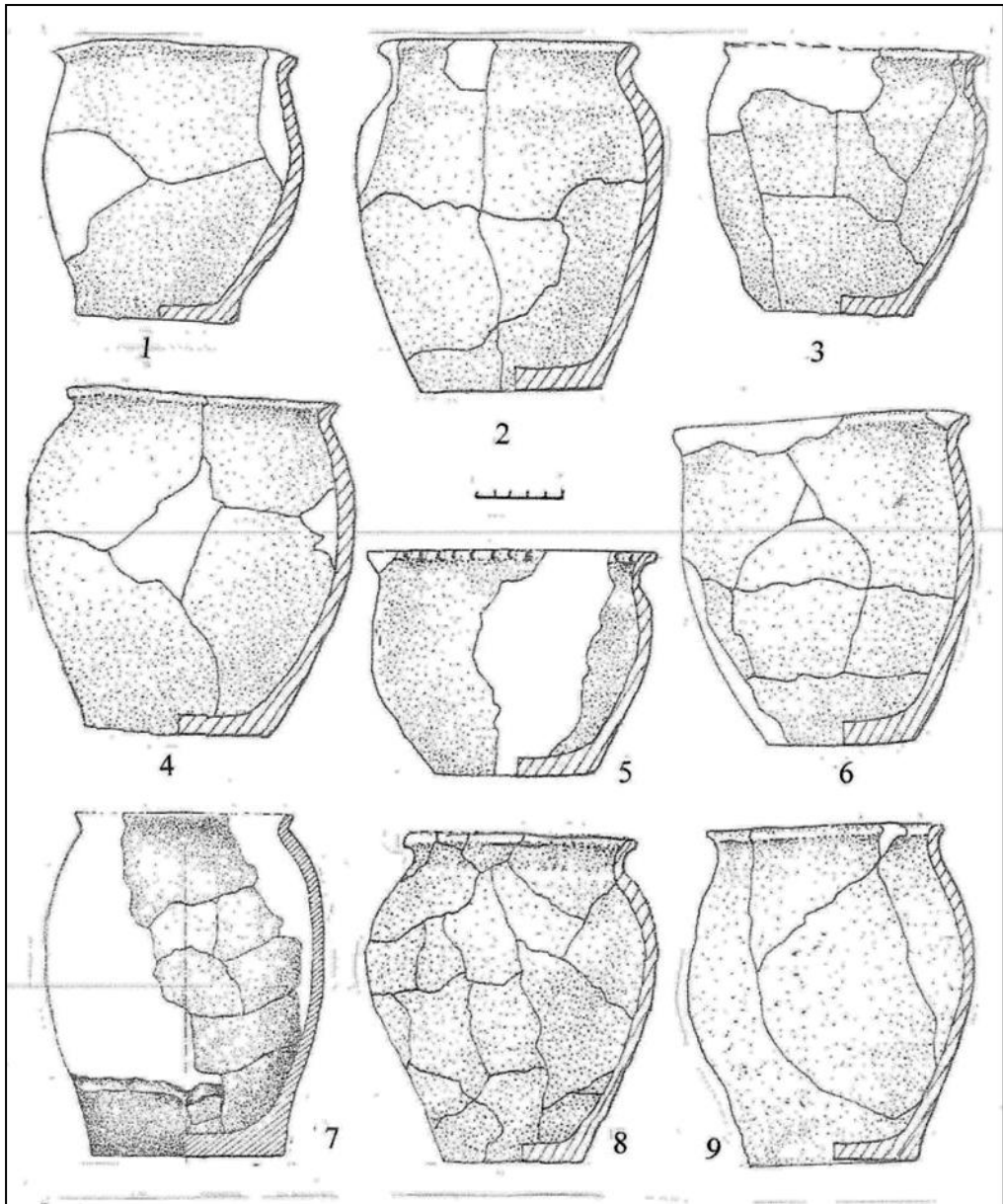

Fig. 6. Ceramică autohtonă din secolele VII-IX d.Hr. lucrată cu mâna. 1-6. Botoșana-Suceava; 7. Davideni-Neamț; 8. Ștefan cel Mare-Bacău.

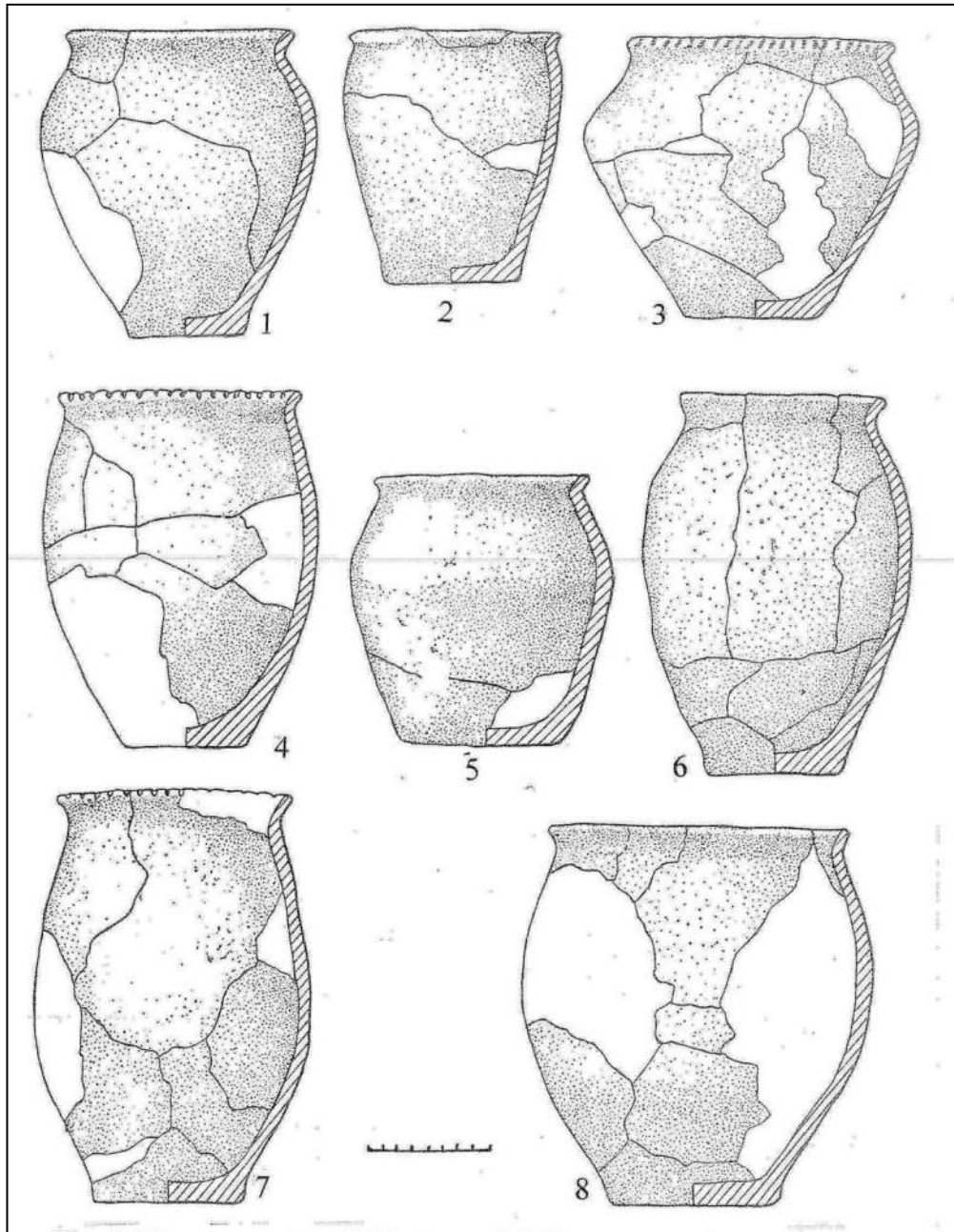

Fig. 7. Vase lucrate cu mâna din secolele VIII-X d. Hr. 1, 4, 7. Lozna-Botoșani; 2. Murgeni-Vaslui; 3. Pojorâni-Vaslui; 5. Fundu Herții-Botoșani; 6. Toflea-Galați; 8. Spinoasa Iași.

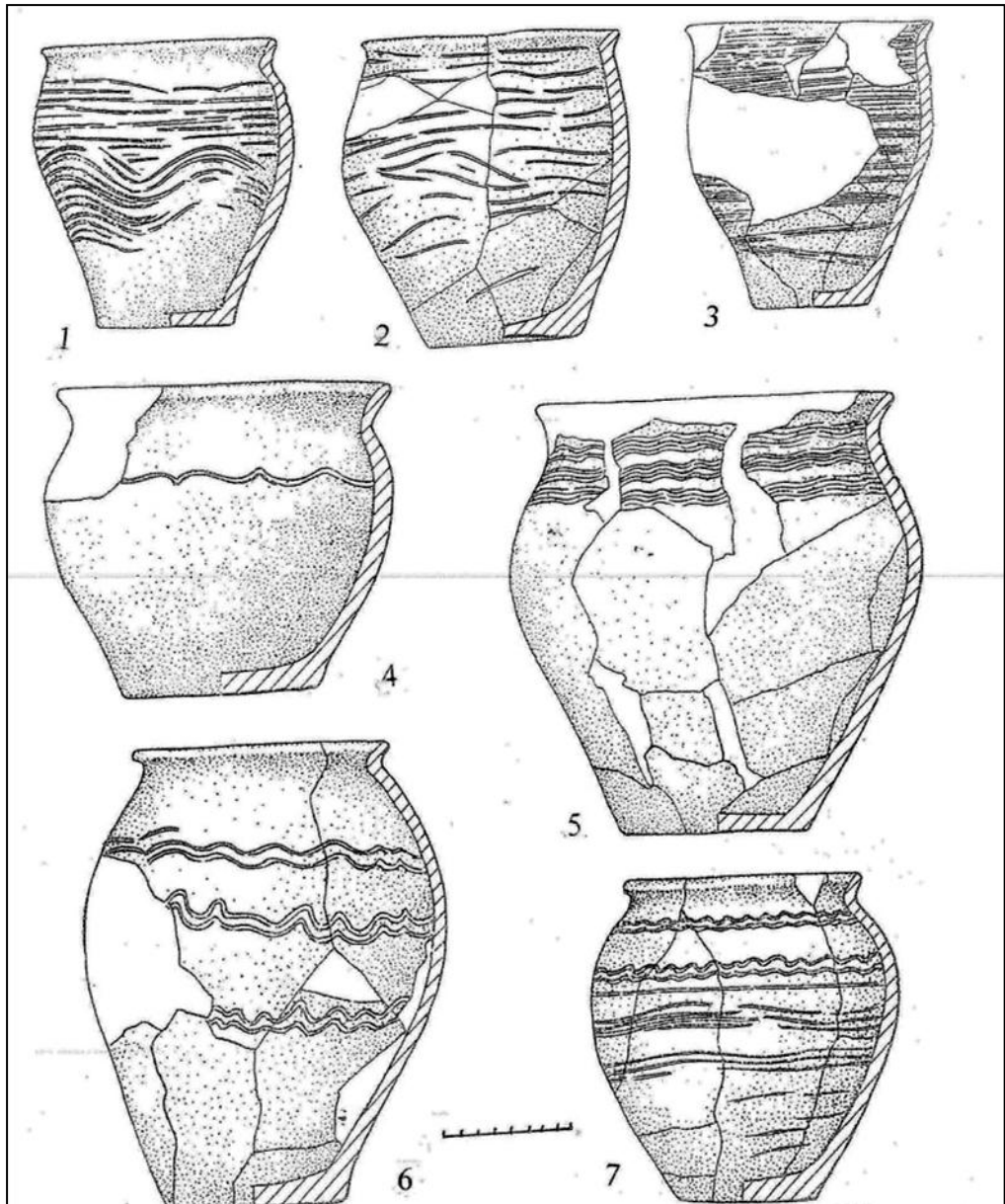

Fig. 8. Vase lucrate cu roata înceată, din secolele VIII-X d.Hr. 1. Spinoasa-Iași; 2. Dodești-Vaslui; 3. Dănești-Vaslui; 4. Ripiceni- Botoșani; 5. Sărățeni-Vaslui; 6. Epureni-Vaslui; 7. Epureni-Vaslui.

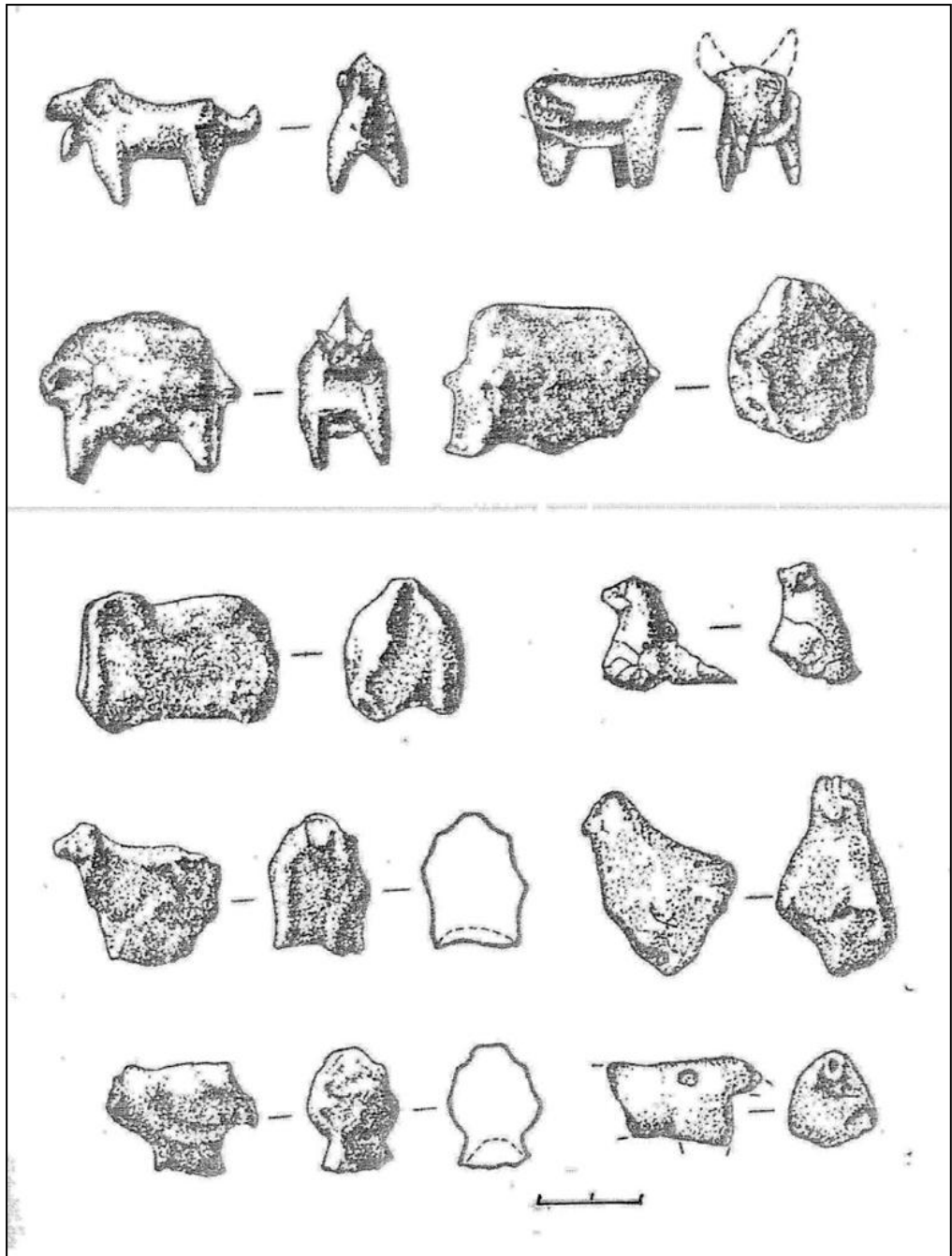

Fig. 9. Figurine din lut din secolele VIII-IX d. Hr. de la Durlești-Chișinău.

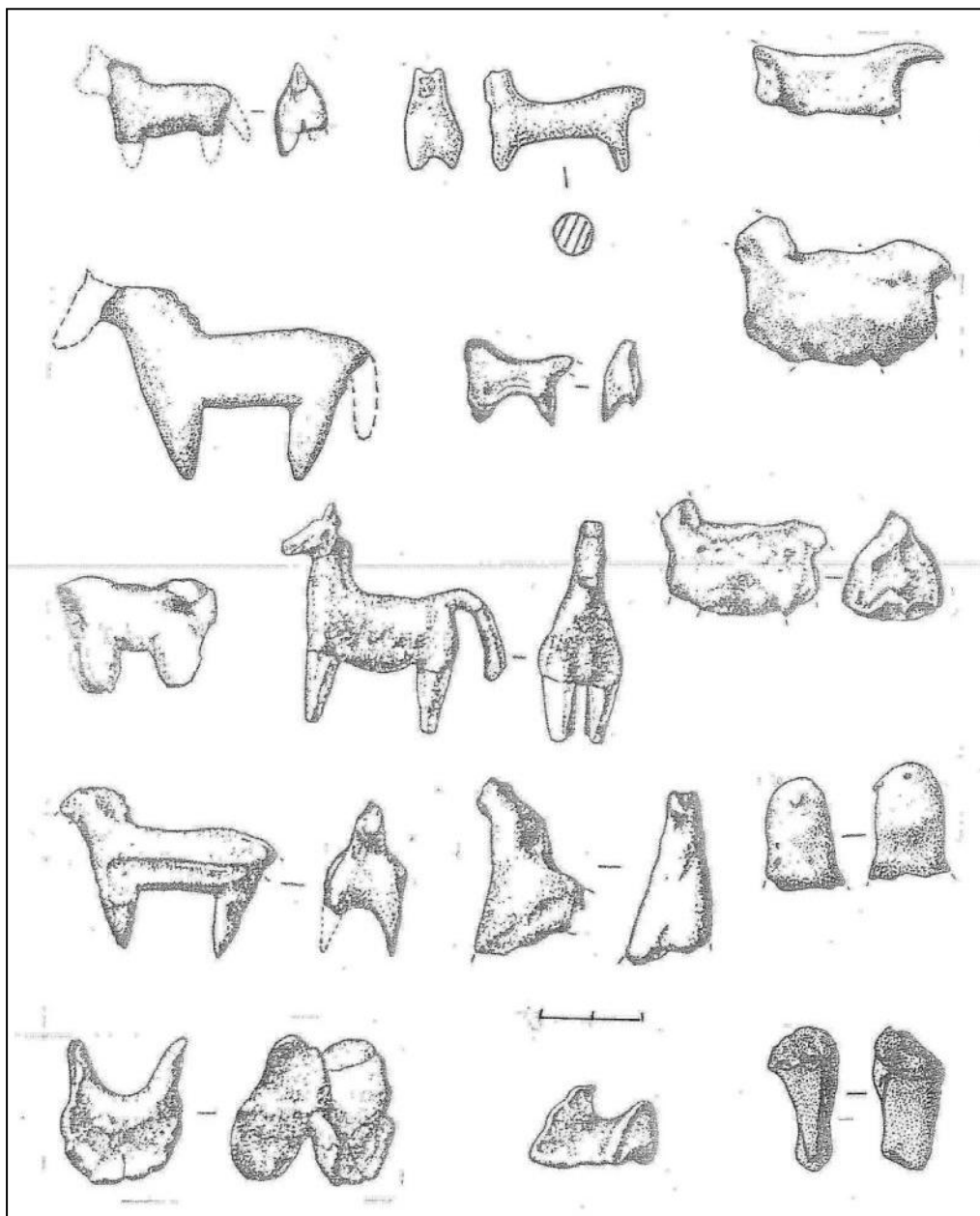

Fig. 10. Figurine din lut de la Durleși-Chișinău.

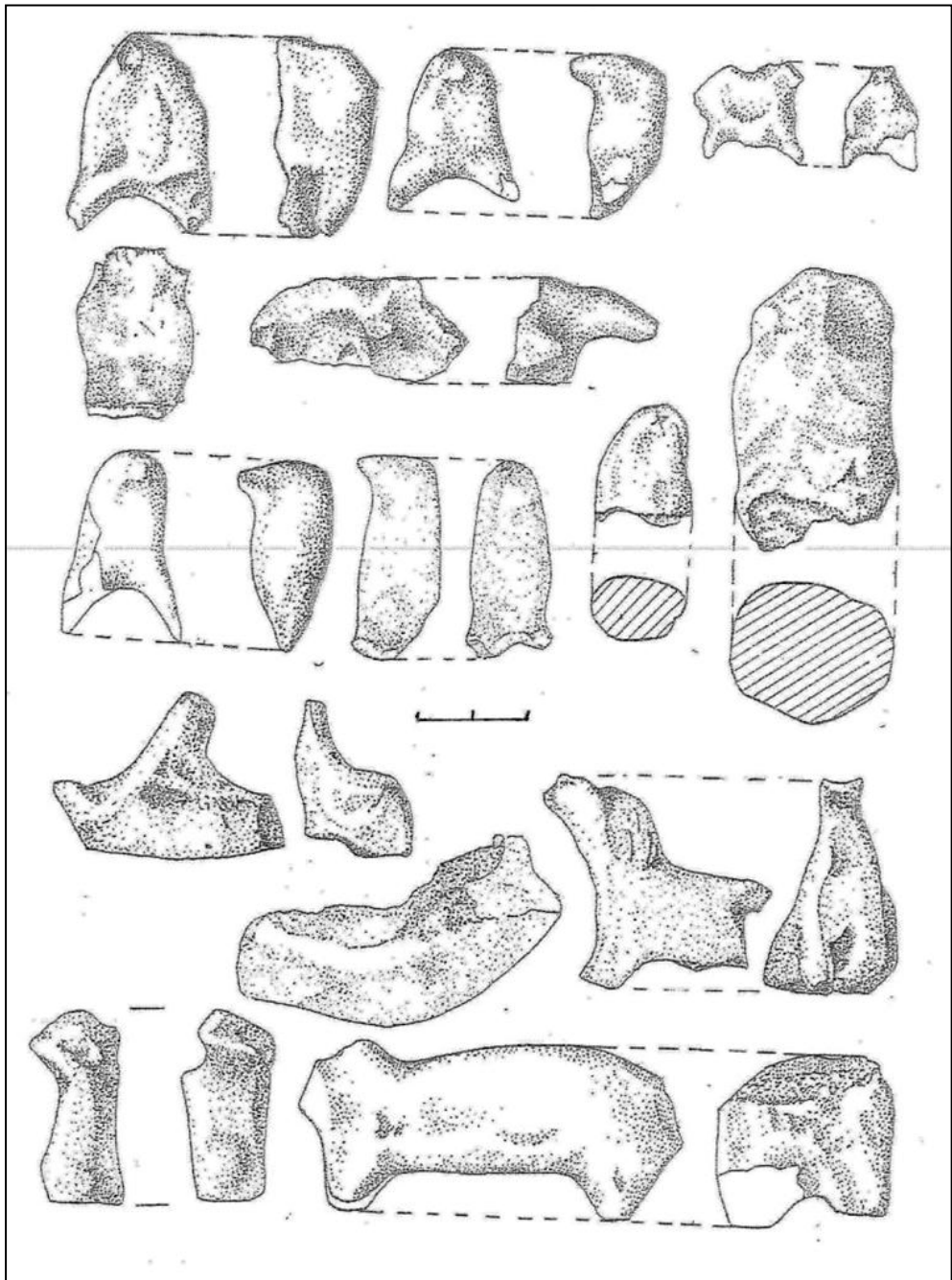

Fig. 11. Figurine din lut din secolele VII-VIII de la Lozna-Botoșani.

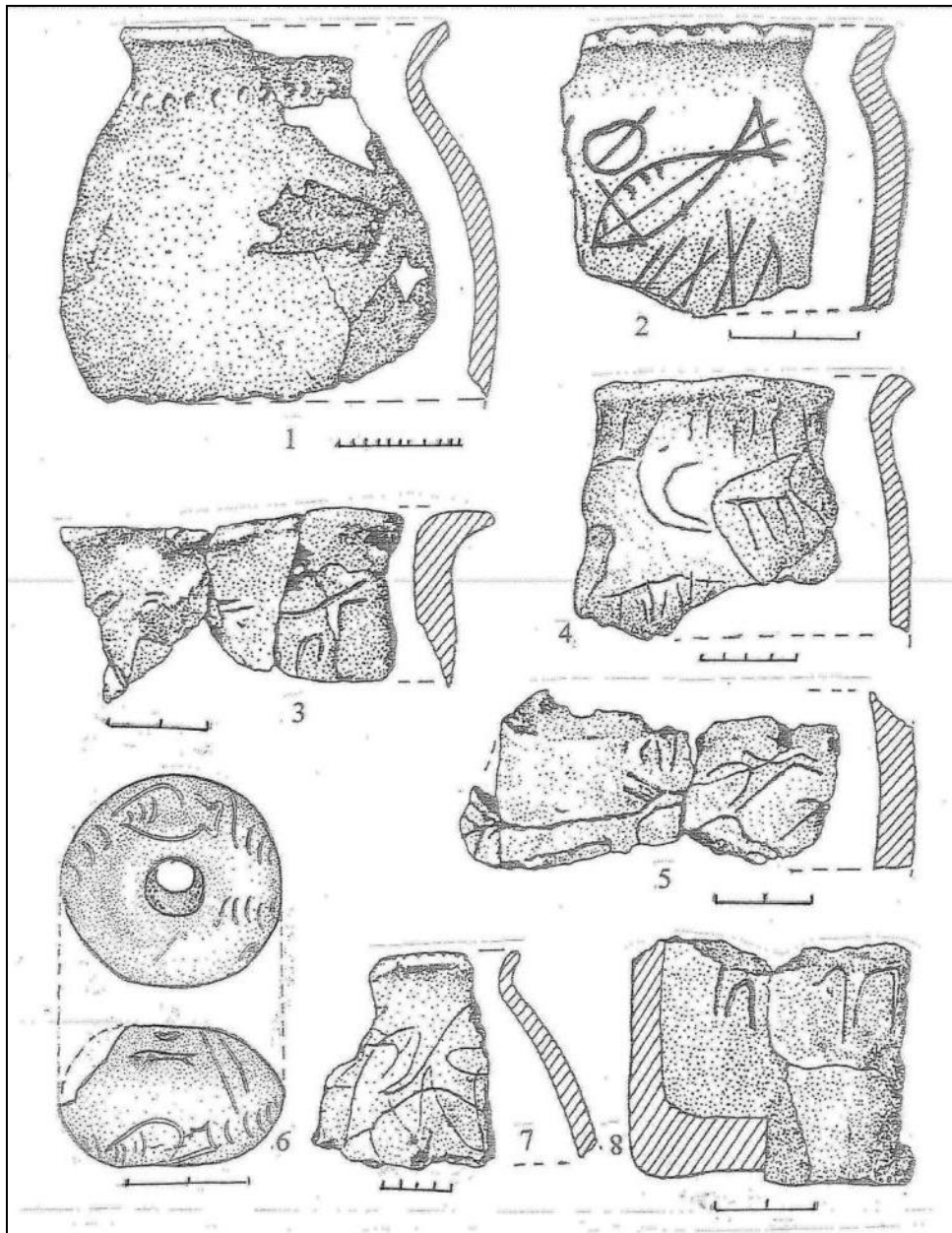

Fig. 12. Fragmente ceramice din secolele VII-IX cu ornamente zoomorfe, 1. Vetrișoia-Vaslui; 2. Corlăteni-Botoșani; 3, 5, 8. Banca-Vaslui; 6. Botoșana-Suceava; 8. Pererâta-Briceni.